

Betænkninger fra Christian VIII's tid om styrelsen af det danske monarki. Udg. ved *Niels Petersen* af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. København 1969. LX + 398 s., 1 tvl. 30 kr. Indb. 36 kr.

Tør som udskriften på en arkivpakke er titlen på denne vigtige udgave fra Kildeskriftselskabet; korrekt og dækkende, naturligvis, men når man betænker, at bogen rummer en enestående samling af Christian VIII.s og hans ministres hemmelige, skriftlige drøftelser af så store spørgsmål som en eventuel indførelse af en konstitutionel forfatning, forholdet mellem kongeriget og hertugdømmerne og den øverste forvaltningsorganisering (kollegie- kontra ministerialsystem), havde det nok været ønskeligt med en titel, der appellerede til interesserede ud over specialisternes kreds. Det ville være brud på traditionen for videnskabelige kildeudgaver, men der bør e.m.m. ikke forsømmes nogen lejlighed til at vise offentligheden, at vi beskæftiger os med væsentlige spørgsmål, også når vi påtager os det tidkrævende udgiverarbejde.

Det skal indrømmes, at disse betænkninger ikke åbner sig for hvem-somhelst; kancellisproget har vel aldrig været så indviklet som netop i 1840'erne, og forhandlingernes interne karakter medfører, at læsningen forudsætter et kendskab til forholdene, som næsten ingen har idag. Udgiveren, overarkivar Niels Petersen, har imidlertid gjort overordentlig meget for at hjælpe læseren. I en 60 siders kyndig og klar indledning præsenterer, placerer og resumerer han materialet, og desuden indledes hver enkelt betænkning med en speciel introduktion med henvisninger til relevante kilder og litteratur. Dertil lettes orienteringen ved det grundige person- og sagregister, hvor udgiveren har lagt vægt på at fremdrage institutioner og administrative begreber.

Det her publicerede materiales særlige værdi ligger i, at vi gennem det får lejlighed til at se 1840'ernes politiske udvikling, sådan som magthaverne så den, hvor historieskrivningen hidtil hovedsagelig har set den gennem den sejrende nationalliberale oppositions briller. Det er i den forbindelse mindre væsentligt, at drøftelserne officielt handler om Christian VIII.s aldrig realiserede planer om et såkaldt udvidet statsråd, d.v.s. et kongevalgt senat efter preussisk mønster, som skulle stabilisere enevælden ved at skabe en mere kontrolleret forvaltning og begrænse de folkevalgte råds indflydelse. Det vi overværer, er et truet magtsystems forgæves forsøg på at dæmme op for de nationale og konstitutionelle bevægelser, det ikke forstår. Målet er at berøve »bevægelsespartierne i hertugdømmerne og kongeriget deres støtte i »den egentlige Kærne i Folket«, som »gruer ved Tanken om at faa mange Konger«.¹

¹ Christian VIII til A. S. Ørsted 30/8 1840, R.A.

P. G. Bangs lidet entusiastiske ord fra Roskilde stænderforsamling 1840, »Noget maa der gøres«, høres bag hele diskussionen. Men også handlingslammelsen i det komplicerede, traditionsgroede statssystem kommer klart frem; de foranstaltninger, som er mulige, når der skal tages hensyn til de mange forskellige interessers velerhvervede rettigheder, er enten utilstrækkelige eller skaber flere problemer end de løser. Til sidst, da Christian VIII's politik efter modtagelsen af det åbne brev af 8. juli 1846 og udfaldet af stændervalgene omkring nytår 1846/47 havde lidt skibbrud, besluttede han 22/7 1847 at iværksætte planen om det udvidede statsråd. Men gehejmestatsråderne måtte nu én for én beklagende sige kongen rent ud, at ingen forvaltningsmæssige reformer længere kunne afværge en ændring af forfatningen. Den 83-årige P. C. Stemann, reaktionens kompetente førstemand gennem en menneskealder, skrev 8/9 til kongen: »Idet jeg nu saaledes har yttret, at finde Betænknelighed ved at tilraade Oprettelse af det foromhandlede Statsraad, bør jeg dog endnu allerunderdanigst fremhæve, at Ønsket om en friere Udvikling af vor Forfatning, væsentlig grundet paa den Frygt, at tilkommende Eneherskere ikke maatte besidde den Viisdom, den Erfaring, og det høye Ædelsind, hvormed Riget for Tiden styres, ey allene lydelig har udtalt sig i alle Stænderforsamlinger, men umiskiendelig næres af hele Folket« (s. 251).

Iøvrigt yder materialet vigtige bidrag til de forskellige forfatteres politiske karakteristik og belyser direkte og indirekte gehejmestatsrådets arbejdsform og magtstilling overfor kongen.

Vejen til publikation har været lang. Næsten alle de her udgivne aktstykker blev efter Christian VIII.s død fremlagt i statsrådsmødet 26/1 og er således formelt bilag til den såkaldte »lille« statsrådsprotokol, som førtes 24.-28. jan. 1848 og dermed forakter til forfatningsreskriptet af 28. jan 1848, hvis underskrivelse i samtiden betragtedes som enevældens afskaffelse.² Efter 1848 forsvandt protokollen og betænkningerne, hvis eksistens var kendt gennem andre kilder og enkelte afskrifter. De blev forgæves eftersøgt af A. D. Jørgensen, Hans Jensen m. fl.; først i 1934 blev de fundet i statsministeriets kælder af magister Vitus Gay under dennes rastløse og ofte heldige søgen efter kilder til 1848's historie.³ I 1930'ernes barske fagpolitiske klima var det ham imidlertid umuligt at

² Statsrådets forhandlinger 1848-1863, bd. I, 1954, s. 1-27.

³ Vitus Gays kildesamlinger, der med enkelte vigtige undtagelser efterhånden er udgivet, fylder o. 2000 maskinskrevne foliosider. De findes nu på Det kgl. Bibliotek i »Mag. art. Vitus Gay: Manuskripter og materialesamlinger til et værk om Junigrundlovens historie«, Ny kgl. Saml. 2607, fol., 44 kps.). Specialister vil kunne læse de færdigskrevne dele af Gays værk med stort udbytte.

få udgivet sine fund.⁴ I 1964 besluttede Kildeskriftselskabet at overdrage udgivelsen til Niels Petersen.

Niels Petersens på mange måder forbilledlige gennemgang og placering af materialet rummer på et enkelt punkt en opfattelse, der afviger radikalt fra tidligere forskning, og som derfor her skal fremdrages og diskuteres nærmere. Det har hidtil været antaget, at Christian VIII allerede inden han rantes af den sygdom, han ikke overlevede, havde besluttet at iværksætte en forfatningsforandring, som brød med enevældens princip.⁵ Denne opfattelse bygger på P. G. Bangs beretning af 29. januar 1848 (trykt 1867) og C. E. Bardenfleths efterladte erindringer (trykt 1890).⁶ Ved at analysere det nu publicerede materiale, specielt et koncept, som Christian VIII nedskrev omkring 5. januar 1848 til brug ved de kommende statsrådsforhandlinger om bl. a. forfatningsspørgsmålet, er Niels Petersen nået til det resultat, at kongen ganske vist accepterede forslaget fra de fleste rådgivere om inden de næste ordinære stænderforsamlinger at indkalde en forsamling af repræsentanter for hver landsdel til rådslagning med henblik på en bedre forståelse mellem monarkiets dele, men at han ikke ville tillade, at forfatningsspørgsmålet blev inddraget i disse forhandlinger. Først da det stod ham klart, at sygdommen kunne være dødelig, skrev han 9. jan. det berømte brev til kronprinsen og anbefalede ham »ved sin Regjerings Tiltrædelse at tilsige det danske Folk og Hertugdømmerne en fælleds constitutionel Forfatning« (nr. 28 og 29).

Hvis denne opfattelse er rigtig, betyder det at kongen efter at have tilladt P. G. Bang at udarbejde et regulært forfatningsforslag satte dette i bero og ville gøre endnu et forsøg på at finde en løsning på problemerne uden at opgive enevælden. Når regeringen senere fremstillede forfatningsreskriptet af 28. jan. som en realisering af Christian VIII.s forfatningsplaner, skyldtes det efter Niels Petersens opfattelse et ønske om »at tilsløre, at beslutningen om at indføre en konstitutionel forfatning var en direkte følge af tronskiftet«.⁷

Selvom dette spørgsmål p.g.a. tronskiftet ikke fik nogen praktisk betydning, er det efter min mening ikke uvæsentligt, dels fordi det må være af interesse nøje at få klarlagt omstændighederne ved beslutningen om at

⁴ Aage Friis til V. Gay 16/1 1936. KB, Ny kgl. S. 2607, fol. I, 15.

⁵ Se bl. a. Neergaard, *Under Junigrundloven I*, 1892, s. 98 f., A. D. Jørgensen, *DRH VI*, s. 362 f.; Hans Jensen, *De danske Stænderforsamlingers historie II*, s. 448.

⁶ Breve fra Geheimeraad P. G. Bang til Provst H. K. With. HT 3. r. VI, 1867, s. 106; C. E. Bardenfleth, *Livserindringer*, 1890, s. 110.

⁷ Betænkninger, s. LVI; Niels Petersen antyder også sit standpunkt i sin anmeldelse af Statsraadets Forhandlinger. HT 12 r. II, s. 490.

opgive en styreform, der havde været i kraft i henved 200 år, dels fordi det er af betydning for karakteristikken af Christian VIII.s omstridte personlighed. Da jeg ikke er overbevist om, at Niels Petersens tolkning af de afgørende kildesteder er den sandsynligste, skal jeg diskutere disse lidt nærmere. Det, der efter det foreliggende materiale står fast m. h. t. forfatningsspørgsmålet er,

– at Christian VIII i reskriptet 22/7 1847 mente, at en konstitution kun var noget, der kunne tænkes »i Tidens Løb«, og »som visseligen ikkun en bydende Nødvendighed til Undersaatternes Vel kan retfærdiggjøre« (s. 226),

– at samtlige ministre og embedsmænd, som fik forelagt reskriptet af 22/7 1847, anså kongens forslag om et udvidet statsråd for utilstrækkeligt til at løse problemerne og anbefalede kongen at igangsætte en »friere« udvikling af forfatningsforholdene, f. eks. ved at indkalde en forsamling fra alle monarkiets dele for at forhandle herom (nr. 15–25, indl., s. XXXVIII–XLVII),

– at kongen efter indgivelsen af disse vota tilkaldte P. G. Bang 14/12 1847 og udtrykkeligt gav ham lov til at udtale sig om Kongelovens eventuelle forandring (s. 319),⁸

– at kongen i testamentet af 9/1 1848 anbefalede kronprinsen straks ved sin tiltrædelse at afgive løfte om en konstitutionel forfatning (s. 365),

– at kabinetssekretær Tillisch i statsrådet 24/1 1848 udtalte, at Christian VIII »ved at gennemgaae og drøfte de forskellige Betænkninger . . . var kommen til den Anskuelse«, at den »bydende Nødvendighed«, som var betingelsen for at ændre forfatningen, nu var til stede (s. 367),

– at udenrigsminister Reventlow-Criminil i statsrådet 27/1 1848 mente, at det havde været Christian VIII.s hensigt at afvente de forsonende virkninger af de udvalgte mænds rådslagninger, før han tog beslutning om en forfatningsforandring.⁹

Vanskeligheden ved at bestemme Christian VIII.s holdning til forfatningsspørgsmålet i dagene før hans sygdom blev alvorlig er, at den ikke manifesterede sig i en klar beslutning, da det ekstraordinære statsrådsmøde 10/1, hvor sagen skulle behandles, måtte aflyses. Den vigtigste kilde er som nævnt kongens koncept fra o. 5/1. Heri bøjer han sig for ministrenes ønske om, at der sammenkaldes en forsamling for hele monarkiet. Denne skal udtale sig om forskellige lovudkast af fælles interesse (skatter og værnepligtsforhold); behandlingen af disse skal foregå efter samme retningslinier, som gjaldt for provinsialstænderne, d.v.s. at forsamlingen har ubegrænset ret til at stille ændringsforslag. Herefter skriver kongen:

⁸ Jf. HT 3. r. VI, s. 106.

⁹ Statsraadets Forhandlinger I, 1954, s. 15 .

»Forfatnings Spørgsmaalet forsaavidt den sammenkaldte Forsamling, efter Kongens udtrykkelige Befaling, derover maatte være at høre, er derimod af en ganske anden Natur.

Enhver Forandring i Forfatningen maae udgaae fra Kongen selv, og Statens Vel fordrer at Prindserne af Blodet ere enige i samme.

Forandringer i Forfatningen som vilde forandre Kongeloven i væsentlige Deele bør vist nok kun finde Sted, *naar Kongen erkiender det for en bydende Nødvendighed til Undersaatternes Vel.*

Dette er Hoved Spørgsmaalet at overveje i det Geheime Statsraad!« (s. 363). Dette tolker Niels Petersen således: »Derimod akcepterer han ikke, at farfatningsspørgsmålet inddrages i disse forhandlinger. En forfatningsforandring bør udgå fra kongen selv«; og senere skriver han: »Det er Carl Moltkes og Reventlow-Criminils opfattelser, kongen fortrinsvis støtter sig på, da han står overfor den afgørende forhandling i gehejme-statsrådet. P. G. Bangs forfatningsforslag er sat i baggrunden som noget, der først på længere sigt kan komme i betragtning. Men afvist er det ikke. Christian 8. var på dette tidspunkt nået til den overbevisning, at en konstitutionel forfatning var et onde, som man kunne blive nødsaget til at leve med.«¹⁰

Efter min opfattelse kan kongens koncept også tolkes således, at han – omend modstræbende – accepterer at overveje i statsrådet, om forsamlingen også skal have lejlighed til at udtale sig om forfatningsspørgsmålet på grundlag af et forslag, som kongen med prinsernes samtykke har udarbejdet. Pointen er, at en forfatningsforandring er kongens (dynastiets) egen sag, og at det derfor ikke skal tillades forsamlingen at stille ændringsforslag i samme omfang som ved almindelige lovforslag. Denne tolkning støttes af kongens marginalnoter til P. G. Bangs forfatningsforslag af 26. dec. 1847. I dettes konklusion tilrådes det »at Deres Majestæt sammenkalder en Forsamling . . ., nærmest for at forelægge den til Overveielse og Betænkning nysmeldte nye forfatningsmæssige Bestemmelser – hvilke, forinden Forsamlingens Sammentræden, blive at udarbejde«. Herudover har kongen skrevet, »vil i saafald i det væsentligste være at bifalde« (s. 351). Forskellen (mellem et forfatningsforslag og almindelige love) viser sig også ved at kongen ikke har til hensigt at forelægge et evt. forfatningsforslag for provinsialstænderne, mens disse skal behandle de øvrige lovforslag, der forelægges forsamlingen af udvalgte mænd (s.

¹⁰ Betænkninger, s. LIII f. Niels Petersens henvisning til »Carl Moltkes og Reventlow-Criminils opfattelser« er ikke dækkende. I deres betænkninger af hhv. 8/12 1847 (nr.24) og 10/11 1847 (nr. 21) råder de *ikke* kongen fra at forelægge forfatningsspørgsmålet for de udvalgte mænds forsamling i første omgang; denne mulighed nævnes ikke, og P. G. Bang refererer deres standpunkt s. 318 f. uden at nævne den. Først *efter* tronskiftet hævder Reventlow-Criminil denne opfattelse, jvfr. min troværdighedskritik heraf nedenfor.

336; jfr. s. 351). Også andre af kongens bemærkninger til P. G. Bangs betænkning peger klart i samme retning (s. 328, 331, 336).

Hvis Niels Petersens læsemåde af kongens koncept ca. 5/1 benyttes, bliver Reventlow-Criminils protesa mod Tillischs historiske redegørelse i statsrådet 27/1 korrekt, d. v. s. at Tillischs vidneværdi sættes lavere end Reventlow-Criminils. Den omstændighed, at de fleste af de aftrykte betænkninger i statsrådsmødet 26/1 betragtes som forakter til forfatningsreskriptet af 28/1 selv om de efter N. P.s opfattelse ikke er det, forklares da som »et led i de bestræbelser, man efter tronskiftet gjorde sig for på enhver måde at pointere kontinuiteten fra Christian 8.s regering« (s. XV).

Hvis derimod den ovenfor foreslåede læsemåde af konceptet ca. 5/1 følges, bliver det ikke urimeligt at regne med en vis kontinuitet i arbejdet, således at Tillischs redegørelse og tilakteringen ikke kan betragtes som ukorrekt. Dette medfører så, at der må spørges om det ikke er Criminils standpunkt 27/1, som må underkastes en nærmere troværdighedskritik, f. eks. at betragtes i lyset af, at Frederik VII.s tronbestigelse i sig selv betød en forskydning i dansk-national retning af magtbalancen i statsrådet mellem hertugdømmerne og kongeriget.¹¹

Resultatet af den her gennemførte diskussion må da blive, at Christian VII.s standpunkt »på tærskelen til de topforhandlinger om monarkiets forhold, som p.g.a. hans sygdom og død ikke blev til noget«, ikke kan bestemmes med fuld sikkerhed, men at det kan sandsynliggøres, at kongen var sindet at lade sig overtale til at forelægge en stærkt begrænset forfatningsændring for de udvalgte mænds forsamling. Når dertil lægges, at Christian VIII gennem de indkomne betænkninger vidste, at samtlige medlemmer af gehejmestatsrådet ville gå ind for dette, må jeg med Tillisch finde det berettiget at drage den slutning, at Christian VIII havde erkendt, at »den bydende Nødvendighed« var indtrådt. De nu publicerede akter giver således nok grundlag for en nuancering af forskningens hidtidige standpunkt, men ikke for en overbevisende omvurdering.

Hans Vammen

¹¹ Reventlow-Criminils ytring om Christian VIII.s forfatningsplaner i statsrådet 27/1 1848 falder som led i en skarp meningsudveksling, hvor han og Otto Moltke søger at få omgjort statsrådets beslutning af 26/1 om at udstede forfatningsreskriptet straks og må følgelig vurderes i denne sammenhæng. Om Frederik VII.s ejderdanske sympatier, se f. eks. A.D. Jørgensen, DRH VI, s. 388.